Полєвікова О.Б., Шурда Ж.І. Мовленнєва особистість у лінгводидактичному просторі довкілля // The 12th International conference “Science and society” (June 7, 2019) Accent Graphics Communications & Publishing, Hamilton, Canada. 2019. – P.77-87.

МОВЛЕННЄВА ОСОБИСТІСТЬ
У ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ДОШКІЛЛЯ

ПОЛЄВІКОВА О.Б.

polevikov@list.ru

доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти

ШУРДА Ж. І.

zshurda96@gmail.com

студентка 471 групи

педагогічного факультету

Херсонський державний університет

м.Херсон, Україна

Становлення України як демократичної держави, входження її до єдиного європейського простору зумовлюють прогресивні зміни у стратегії розвитку національної системи дошкільної освіти. За умов глобалізаційних змін на часі модернізація змісту дошкільної освіти, переорієнтація на розвиток особистості дитини як основний ресурс, що визначає поступальний рух суспільства. У новій редакції «Базового компонента дошкільної освіти» виокремлено освітню лінію «Мовлення дитини», що передбачає формування в дітей різних видів мовленнєвої і комунікативної компетенцій, які в сукупності спрямовані на формування мовленнєвої особистості дитини – випускника закладу дошкільної освіти (далі – ЗДО).

Феномен «мовленнєва особистість» становить істотний інтерес для дошкільної лінгводидактики. Аналіз наукового фонду з означеної проблеми засвідчив, що в цьому руслі проведено дослідження А.М.Богуш, О.С.Трифонової (формування мовленнєвої особистості дітей дошкільного віку),

Л.О.Калмикової (технології формування мовленнєвої особистості), О.С.Трифонової і О.І.Кисельової (формування мовленнєвої особистості старших дошкільників засобами українського фольклору). Так, А.М.Богуш визначає мовленнєву особистість дошкільника як активного, ініціативного мовця, відкритого для спілкування, який легко і невимушено вступає у спілкування з дітьми і дорослими; застосовує мовні і немовні засоби виразності, володіє формулами мовленнєвого етикету, має розвинуті комунікативні здібності і достатній рівень розвитку рідного мовлення [6, с.46]. Ученою було визначено критерії, якими виступили такі види мовленнєвої компетенції: 1) фонетична (із показниками правильна вимова звуків, розвиток фонематичного слуху, виразність мовлення), лексична (з показниками: словникове багатство, розуміння семантики слів), граматична (морфологічна правильність мовлення, синтаксична будова мовлення, наявність оцінно-контрольних дій), діамонологічна (вміння будувати діалог з партнером, зв'язні висловлювання репродуктивного характеру, зв'язні висловлювання творчого характеру), комунікативна (наявність формул мовленнєвого етикету, ініціативність спілкування) сформованості мовленнєвої особистості випускника дошкільного закладу.

У засвоєнні мови дітьми вчені виокремлюють три етапи. Перший етап (від 0 до 9-10 міс.) – засвоєння кодифікованого імпресивного мовлення (усного й кінетичного), експресивного кінетичного і некодифікованого усного експресивного мовлення. Другий етап (від 9-10 міс. До 11 років) – засвоєння всіх форм кодифікованого усного й кінетичного мовлення, - включає 4 ступені: 1) початок засвоєння мовної системи (від 9-10 до 18 міс.); 2) оволодіння «ядром» мовної системи (від 18 міс. до 3 років); 3) засвоєння «периферії» мовної системи (від 3 до 5 років); 4) удосконалення мовної системи (від 5 до 11 років і пізніше). Третій етап (від 6 до 11 років) – оволодіння письмовим мовленням (читання і письмо) [2, с.302].

Зазначимо, що розглянуті вище етапи засвоєння дитиною мови розкривають послідовність становлення дитини - дошкільника як мовленнєвої

особистості.

Отже, мовленнєву особистість дитини старшого дошкільного віку розуміємо як інтегративну якість суб'єкта, в якого сформовані всі види мовленнєвої (фонетична, лексична, граматична, діалогічна, монологічна), художньо-мовленнєвої (театрально-ігрова, когнітивно-мовленнєва, виразно-емоційна, поетично-емоційна, оцінно-емоційна, літературна) та комунікативної (мовленнєва-комунікативна, комунікативна) компетенцій, який володіє мовними концептами, що віддзеркалюють його мовленнєву картину світу, і вміє вільно самовиражатись у різних комунікативно-мовленнєвих ситуаціях[5].

Успішне формування мовленнєвої особистості дитини можливе за наявності дієвих чинників, які впливають на розвиток мовлення дітей. Під чинником ми розуміємо умову, рушійну силу будь-якого процесу, що визначає його характер. Такими дієвими чинниками формування мовленнєвої особистості дитини є: мовна свідомість і самосвідомість, дитяча мовленнєва картина світу, розвивальне мовленнєве середовище, мовленнєва активність особистості. Розглянемо їх.

Мовна свідомість як механізм управління мовленнєво-мислиннєвою діяльністю є обов'язковою умовою існування й розвитку всіх інших форм свідомості (Г.В.Ейгер, Л.В.Засєкіна, О.О.Леонтьєв, О.Р.Лурія, Л.В.Лучкіна, І.А.Рапопорт, С.Л.Рубінштейн та ін.). Водночас Л.В.Засєкіна звертає увагу на те, що обґрунтовуючи правомірність ототожнення свідомості і мовної свідомості, слід виходити із загальноприйнятого тлумачення цього поняття у психології як вищої, специфічно людської форми відображення, зумовленої життям особистості в суспільстві та соціальними відносинами. Тому сутність свідомості – це відображення дійсності, яке набуває свідомого характеру засобами мовних значень; отже, свідомість a priori є мовною. Поняття мовної свідомості, за словами вченої, необхідно використовувати для підкреслення специфіки психолінгвістичного дослідження свідомості – як індивідуальної та суспільної форми відображення дійсності, а також способів її вивчення через встановлення особливостей функціонування мови [2].

Мовна свідомість, що є вербально оформлювальним відображенням дійсності [2, с.160], формується у процесі привласнення суспільно відпрацьованої мовної системи і способів оперування одиницями її значень з метою формулювання думок і розуміння задуму висловлювання співрозмовника у процесі мовленнєвої взаємодії.

В аспекті дослідження заслуговує уваги погляд Л.О.Калмикової на категорії «мовна свідомість» і «мовна самосвідомість». Так, учена під мовною свідомістю розуміє найвищий рівень вербального відображення дійсності і мовленнєвомовної саморегуляції, ознаками якої є: а) соціальний характер, опосередкованість знаковими (мовними) структурами; б) здатність до спонтанної мовної і мовленнєвої рефлексії; в) внутрішній діалогізм (можливість слухати себе під час говоріння і для більш точного смислоформулювання за потреби перебудовувати своє висловлювання, розмова із самим собою у внутрішньому мовленні); г) предметність – у цьому випадку, як зауважує вчена, - ідеальний предмет – смислоформулювання, смислоформування. Через оволодіння мовою кожна дитина прилучається до спільного мовного знання, і завдяки цьому формується її індивідуальна мовна свідомість. Смисли і мовні значення утворюють мовну свідомість [2, с.181]. Щодо мовної самосвідомості, то Л.О.Калмикова справедливо зауважує, що вона є найвищим рівнем розвитку мовної свідомості, основою формування розумової і мовленнєвої активності, а також самостійності особистості в її судженнях і мовленнєвих діях та вчинках; образом свого мовлення й індивідуальної мови і ставлення до них. Ці образи і ставлення нерозривно поєднані з намаганням до мовленнєво-мовноїсамозміни, самовдосконалення із спробами знайти смисл власної мовленнєвої діяльності. Із зовнішнього комунікативного світу дитина із сформованою мовною самосвідомістю переорієнтовує свою думку на пізнання самої себе, власного мовлення та індивідуальної мови. Мовна самосвідомість передбачає також мовленнєву самоактуалізацію – реалізацію свого мовленнєвого потенціалу; самоконтроль мовлення – осмислення й оцінку суб’єктом власних мовленнєвих дій, процесів і станів, довільну вольову мовленнєву саморегуляцію; мовленнєву

самооцінку – оцінку особистістю свого мовлення, своїх мовленнєвих здібностей, можливостей і якостей, свого місця і ролі серед інших комунікантів [2, с.181-182].

Отже, мовна свідомість і самосвідомість є чинником формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку.

Мова виступає формою оволодіння світу, натомість не формою особливого світу, саме тому не можна розривати мовну свідомість від мовної картини світу. Мовна картина світу, на переконання вченого, складає семантику мови, яка самостійно формує свідомість, уявлення людини не про саму себе, а про об'єктивний світ, начебто змушуючи людину носити постійно «мовні окуляри», через які вона сприймає в тому чи тому відбитті довкілля [5, с.26]. Освоєння мови передбачає оволодіння мовною картиною світу, мовною свідомістю носіїв мови, що проявляється у способах членування світу, способах номінації і внутрішній формі слова, в лексиці з національно-культурним компонентом значення. По-перше, в мові формується мовна картина світу; по-друге, сама мова виражає і експлікує інші картини світу людини, які через специфічну лексику входять у мову, що привносять у неї риси людини, її культури [5, с.6-7]. Кожна мова має власну мовну картину світу, згідно з якою носій мови організує зміст висловлювання і саме таким чином проявляється специфічне людське сприйняття світу, що зафіксоване в мові.

Поняття «мовна картина світу» як відображення картини світу було введено в науковий обіг Г.А.Брутян, яке науковець розуміє як знання, закріплене в словах і слововживаннях конкретних розмовних мов [5, с.56].

В.А.Маслова вважає, що термін «мовна картина світу» є метафорою, бо в реальності специфічні особливості національної мови, в яких зафіксований унікальний суспільно-історичний досвід певного національного товариства людей створюють для носіїв цієї мови не якусь неповторну картину світу, що різниться від об'єктивно наявної, а лише специфічне забарвлення цього світу, зумовлену національною значущістю предметів, явищ, процесів, вибірковим

ставленням до них, що породжуються специфікою діяльності, образу життя і національною культурою певного народу [5, с.89].

Отже, мовна картина світу визначає норми поведінки, ставлення людини до світу, відображає певний спосіб сприйняття й організації (концептуалізації) світу. Значення, що виражаються в ньому, складуються в певну єдину систему поглядів, колективну філософію, що є обов'язковою для кожного носія мови.

Дотично презентованого дослідження розглянемо поняття «дитяча мовленнєва картина світу». Специфічною особливістю дитячої картини світу є те, що вона має не понятійну, а візуальну представленість і реалізується в образно-дієвих моделях. За словами В.В.Абраменкової, це пов'язано з переважанням у дітей дошкільного віку «емоційного мислення», що має наочно-дієвий і наочно-образний характер [6].За вченою, структуру дитячої картини світу становлять такі складові: а) «горизонтальна площина» уявлень про світ дорослих; б) «похила площина» уявлень про однолітків («рівня»); в) «панорамна площина» уявлень про природнє й рукотворне довкілля; г) «екранна площина», що формується інформаційним середовищем. Усі названі «площини» дитячої картини світу, як зауважує В.В.Абраменкова, пронизує «вертикальна площина» уявлень про добро і зло, що відображують індивідуальні відмінності у виборі дітьми позитивного, негативного чи змішаного типу моральних еталонів і моделей[6]. Учена зазначає, що в індивідуальному вираженні дитячої творчості чітко проступають соціогенетичні інваріанти рідної культури[6]. Автор наголошує на тому, що дитяча картина світу відображає шари різної давнини, залучаючись до яких дитина вступає до зони різних логік, моральних норм і мов рідної культури [6].

Дитячий вік – це пора створення власної особистості, що виявляється у форсуванні її субкультури. На цей період припадає й найвища словотворча активність. Психологічний механізм цього явища полягає у дозріванні дитячих вражень, найбільш яскравих і неопосередкованих, в образи слів, висловів, фразеологічних зворотів упродовж усього наступного життя. Дитяче тлумачення світу є практично незбагненним для дорослого, тому що дитина

сприймає і запам’ятовує світ дещо інакше, її мовлення містить різноманітні оригінальні новоутворення, невідомі кодифікованій мові дорослих. Вигадані, новостворені малюками слова мають достатню цінність не лише тоді, коли вони комусь подобаються, а тоді, коли вони створені для більш виразного самоусвідомлення – тобто для себе самого [5].

Дитина – цеособливий тип мовленнєвоїособистості, який «формуєсвійособливийпогляд на світ і на себе в цьомусвіті. Образ світу, відбитий у мовленнідитини, здебільшоговідрізняєтьсявід «картинисвіту» дорослихносіївмовноїсвідомості, щопояснюєтьсявластивостямимисленнядітей, своєрідністюїхньогосвітовідчуття і світосприймання» [2, с.316-317]. На відміну від дорослого, дитина вільно експериментує з мовним матеріалом, відчуває сховану енергію слова, яка є в нормативному словнику; діти шукають смисли рідної мови, при цьому роблять його живим і предметним, пластичним, таким, що вбирає всі можливі відтінки значень (В.В.Абраменкова, К.І.Чуковський). У мовнійкартинісвітуважливим є аналіз лексики, в якійвідображується конкретно-історична картина світупевного народу, тому в дитини, котразасвоюємову, формується і відповідний тип світобачення.

Як бачимо, мовна картина світу формується в процесі опанування особистістю рідної мови за допомогою внутрішнього лексикону – своєрідної системи запасу засвоєних індивідом слів разом з їх зв’язками і граматичними значеннями. Як зауважують науковці (Н.Є.Веракса, О.М.Дьяченко), провідну роль у свідомості дошкільників відіграють символічні структури, з огляду на це побудова дитячої картини світу відбувається як усвідомлення дитиною особистісно-смислових відношень шляхом їх символізації в матеріалі образних культурних форм (сенсорні еталони, моделі предметів, дій, поведінки) [2, с. 77-86].

Відтак, дитячу мовленнєву картину світу визначаємо як знання, які віддзеркалюють інформацію про довкілля, що виражені різними мовними засобами в лексиці, фразеології, граматиці, творах усної народної творчості; у створенні «індивідуальної мови» дітей.

А.М. Богуш наголошує на тому, що в процесі навчання дітей дошкільного віку рідної мови, розвитку мовлення вихователі керуються принципом максимальної мовленнєвої активності. Учена визначає мовленнєву активність як наявність у дитини пізнавальних інтересів; відповідність її знань вимогам програми (чи перевищення вимог); сформованість уміння зосереджувати увагу на пропонованому матеріалі та діяти відповідно до вказівок педагога; зацікавленість у розв'язанні загального завдання; наявність потреби відповідати, звертатись із запитаннями, доповнювати відповіді однолітків, виправляти помилки [1].

Активність (пізнавальна, мовленнєва, художня і т.ін.) виступає у двох формах - активації й активізації. Активація – це нейрофізіологічний і психічний процеси підсилення активності організму; що залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників, що виступають у процесі взаємодії організму з довкіллям [5]. Активація в пізнавальній діяльності - це переведення особистості зі стану недіяльності (пасиву) в діяльний стан (актив). Активація мовленнєвої діяльності – це переведення взаємозв'язку говоріння й слухання (сприймання мовлення) із стану їх відсутності в наявний стан (І.О.Зимняя).

Активізація процесу навчання - це вдосконалення методів і організаційних форм навчально-пізнавальної роботи дітей, яке забезпечує активну й самостійну теоретичну і практичну діяльність учнів у всіх ланках навчального процесу [5]. Активізація пізнавальної діяльності - це збільшення питомої ваги активності особи у процесі самої діяльності. Під активізацією мовлення психологи (В.А.Артемов, Л.С.Виготський, І.О.Зимняя, О.О.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн) розуміють переведення складників мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання) на більш високий рівень, що полягає в доповненні їх мовними, якісними змінами. Активізацію мовлення розглядаємо не тільки як результат формування й реалізації мовленнєвої активності в конкретному мовленнєвому акті, а й як процес розвитку мовленнєвих навичок аж до повного оволодіння мовною системою.

Оскільки мовлення обслуговує всі види пізнавальної діяльності, то можна сформулювати відповідну закономірність: чим активнішим є мовлення дитини (запитання, звернення, пояснення, міркування, розмірковування і т.п.), тим ефективнішою буде пізнавальна й мовленнєва діяльність, очевидною її результативність. Отже, мовленнєва активність дітей старшого дошкільного віку виступає рушійним чинником у формування їхньої мовленнєвої особистості.

Середовище – це сукупність природних умов, у яких проходить життєдіяльність якого-небудь організму; це соціально-побутові умови, в яких протікає життя людини; це її оточення, коло [6, с.180]; це не тільки низка стимулів, на які індивід реагує впродовж усього життя, воно впливає на розвиток особистості і, навпаки, людина змінює і розвиває середовище, оскільки є активною і творчою істотою [6].

Мовленнєве середовище А.М.Богуш визначає як сукупність сімейних, побутових, соціально-педагогічних неорганізованих і цілеспрямованих умов спілкування дитини в системах «дорослий (батьки, родичі, вихователь, учитель) – дитина», «дитина – дорослий», «дитина – дитина» [1]. Мовленнєве середовище М.Р.Львов розглядає і як методичний засіб, згідно з яким створюється штучне мовленнєве середовище, де діти знаходяться за межами неправильних мовленнєвих впливів, створюється атмосфера високої мовленнєвої культури. Розвивальний потенціал мовленнєвого середовища, за вченим, буде оптимальним за умов природного мовленнєвого середовища [2, с.171].ЗаА.М.Богуш, мовленнєве середовище, яке оточує дитину, за своїм впливом на розвиток мовлення може бути стихійно - нестимульованим, стимульованим і актуальним. Стихійно - нестимульованому мовленнєвому середовищувластива пасивна мовленнєва взаємодія. Дитина сприймає мовлення дорослих і всіх мовців цього середовища таким, яким вона його чує, мовлення, яке притаманне саме цій мовленнєвій спільноті. Дитина відчуває його вплив опосередковано у процесі щоденного спілкування в сім'ї, в соціумі (у дворі, з друзями, у дошкільному закладі, у школі і т.ін.). Перебування дитини в такому

середовищі забезпечує набуття мовленнєвого досвіду спонтанним типом у повсякденному житті, у дошкільному закладі. Стимульоване мовленнєве середовище - це організований процес навчання мови і розвитку мовлення на різних вікових етапах у навчальних закладах різного типу, який супроводжується педагогічно стимульованою мовленнєвою взаємодією педагога і учнів. У дошкільному закладі стимульоване мовленнєве середовище забезпечують заняття з розвитку мовлення і художньо-мовленнєвої діяльності. На цих заняттях завданням вихователя є створення актуального мовленнєвого середовища - максимально активну ініціативну взаємодію дитини з іншими учасниками спілкування, що передбачає максимальне занурення дітей в активну мовленнєву діяльність [3].

Основою розвивального середовища для становлення мовленнєвої особистості є забезпечення доброзичливої атмосфери, де б дитині надавалося право на мовленнєву активність, довіру, помилку та доброзичливе ставлення.Одним із найважливіших компонентів ефективного процесу формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку є насичення мовленнєвого середовища, в якому постійно чи тимчасово перебуває малюк, зразками рідної мови.

Стрижневою (вертикальною) ідеєю механізму побудови освітнього мовленнєвого середовища є трансформація дитиною цінностей світу, мовленнєвої культури, соціуму в особистісній внутрішній світ цінностей[4].

Створення мовленнєво-просторового середовища передбачає врахування таких вимог: стимуляція пошукової діяльності та мовленнєвої активності дитини (А.М.Богуш); задоволення мовленнєвих потреб у культурно-ціннісному пізнанні довкілля; наявність мовленнєво-творчої спрямованості (Н.В.Гавриш); свобода і самостійність дитини, інтегративність (К.Л.Крутій); врахування статевих і вікових особливостей дитини (В.Ф.Базарний); діалогічність (А.Г.Арушанова); стабільність-динамічність; гуманітаризація (С.У.Гончаренко).

Використана література:

1. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Мовленнєва робота з дошкільниками: шляхи оптимізації [Текст] / А.М.Богуш, Н.В.Гавриш // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2013. – № 3. – С. 4-12.

2. Калмикова Л.О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностично-розвивальний комплекс : навч.-метод.посіб. / Л.О. Калмикова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2016. – 384 с.

3. Полевикова О.Б. Научно-педагогические концепты А.М.Богуш как содержательные компоненты языкового образования и речевого развития детей дошкольного возраста / О.Б.Полєвікова// Наука і освіта. - № 10/CXXVII. – 2014. –С.166-170. (Серія «Психологія і педагогіка»).

4. Полєвікова О.Б. Аналіз методичних підходів до мовної освіти дітей у контексті словоцентризму [Текст] / О.Б. Полєвікова// Педагогічні науки: [зб. наук. праць / ред. В.Л.Федяєва]. – Херсон, 2017. – Вип. 75. – С.141-146.

5. Трифонова О. С. Компетентніснийпідхід до формуваннямовленнєвоїособистостідітей старшого дошкільноговіку : [монографія] / ОленаСергіївна Трифонова. – ТОВ Лерадрук, 2012. – 203 с.

6. Формуваннямовноїособистості на різнихвіковихетапах [монографія] / Богуш А. М., Трифонова О. С., Кисельова О. І., Горіна Ж. Д., Черкасов М. П. / (За загальноюредакцією акад. А. М. Богуш). – Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. – 271 с.